

KIRJOITTAJAN SAATESANAT KOKONAISTEKSTIIN

Työväen Sivistysliitto kuuluu suurten ja merkittävien suomalaisten työväenjärjestöjen joukkoon, siihen vakaaseen ja kasvavaan joukkoon, jolla on takanaan jo toista sataa vuotta työtä, toimintaa ja vaikutusta. Liitto on toiminut ennen kaikkea työväestön ja työväenliikkeen parissa, mutta sen toteuttama sivistys- ja koulutustyö on ulottunut ja heijastunut maassa paljon laajemmalle. Merkittävyystään huolimatta liittoa ei ole nähty toimijana yhteiskunnallisten kamppailujen ja esimerkiksi poliittisten tapahtumien etummaisessa rivissä. Sen vaikutus onkin ollut toisella tavalla merkityksellistä, syvällistä ja laaja-alaista.

Vuonna 1919 perustetulla Sivistysliitolla on paljon ikää, mutta vastaavasti sen yhtenäisen historian kirjoittamiseenkin on toden teolla mennyt oma aikansa. Liiton kolme ensimmäistä, toimintaa kuvannutta julkaisua koottiin artikkeleista. Alkuvaiheista kerrottiin tiiviissä teoksessa vuonna 1922 (96 sivua). Hieman laajempi julkaistiin vuonna 1939 (231 sivua). Kattavampi yleisesitys valmistui vuonna 1954 (388 sivua). Siinä liiton historiaa valaistiin useiden teemojen, artikkelien ja tilastokatsausten avulla. Keskeisenä kokoajana oli Oiva Valavaara. Ensimmäisen yhtenäisen kokonaisteoksen tavoite jäi seitsemänkymmenluvulla Jorma Kalelalta suunnitelmavaiheeseen (1978, 249 sivua). Liiton toiminnasta on laadittu myös erilaisia suppeampia julkaisuja ja artikkeleita.

Tämä lähinnä TSL:n sähköisiä kotisivuja varten koottu ja myös muuten talteen laitettu tekstikokonaisuus on oikeastaan jo neljäs oma versio Työväen Sivistysliiton historiasta, jos numerointi aloitetaan kesällä 1996 päivänvalon nähneestä ensimmäisestä, viimeistelemättömästä luonnoksestani. Paksuhko mapillinen, noin 430 väljää konekirjoitussivua, kattoi silloin suunnilleen liiton ensimmäiset 30 vuotta.

Olin mukana syksyllä 1989 keskusteluissa, joissa virisi ajatus Sivistysliiton historiantutkimuksen käynnistämisestä uudelleen. Tuosta ideoinnista minulla ei ole enää mitään muistikuvaa. Osallisina olivat ilmeisesti Jussi Pikkusaari, Pentti Öhman ja Henrik Wulff, kenties myös Olavi Hurri. Muistiinpanot saattavat joskus löytyä paperipinoista, tai sitten ei. Lupauduin aloittamaan työn seuraavana vuonna 1990; sopimus on TSL:n pöytäkirjoissa tallella. Työn alla minulla oli tosin silloinkin samanaikaisesti myös muuta, ns. kiireellisempää tutkittavaa ja kirjoitettavaa. Huomattavaa tutkimusapua sain tuossa vaiheessa Työväen Arkiston tutkijalta Matti Kaupilta, kuten useista alaviitteiden maininnoista havaitsee. Tässä kokonaistekstissä kuvataan luvun 20 yhdessä alaviitteessä hyvin lyhyesti liiton historiankirjoituksen viime vaiheet runsaalta kolmelta vuosikymmeneltä.

Tuo ensimmäinen luonnosteksti jäi silloin yhdeksänkymmenluvun puolivälissä minusta riippumattomista syistä viimeistelemättä ja julkaisematta, vaikka kuvitustakin ehdittiin jo alustavasti suunnitella kuvateksteineen. Nimeksi oli muutama alustava vaihtoehto. Jussi

Pikkusaaren laatima ajallisesti seuraava jakso jäi sekin käsikirjoitukseksi. Sen jälkeen hanke oli Sivistysliiton parissa kokonaan pysähdyksissä. Liitossa riitti muutakin tekemistä.

Silloin tällöin vilkaisin TSL-mappiani muiden tutkimustehtävien ja töiden lomassa. Teksti säilyi onneksaasti tallella myös tietokoneessani, tehtyjen konevaihtojen jälkeenkin. Myöhemmin 2000-luvun puolella tartuin siihen ja aihepiiriin vakavammin. Totesin luonnostekstin kehityskelpoiseksi. Ryhdyin hiljalleen ensin kohentamaan ja tarkentamaan alkuperäistä käsikirjoitusta. Sehän on niin sanotusti helppoa ja vaivatonta näin tietokoneaikana, kun kaiken pystyy saman tien tallentamaan. Sen jälkeen ryhdyin laajentamaan tutkimustyötä 1940-luvulta eteenpäin muiden, käsillä olleiden tehtävien lomassa ihan oman kiinnostuksen innostamana.

Kun kerroin harrastamastani kirjoituspuuhasta, sain kannustusta TSL:n pääsihteeriltä Jouko Muurilta. Liitossa havahduttiin 2010-luvulla sadan vuoden merkkipaalun lähestymiseen.

Aihepiiriin liittyvää kirjallisuutta, tutkimustietoa, lehtileikkeitä ja muistioita ynnä muuta oli vuosien varrella kertynyt kuin sattumalta kotiin kirjahyllyille ja sekalaisiin paperipinoihin. Siitä ovat monet lähteiden vanhemmat yleisteokset ja harvinaisuudet hyvänä esimerkkinä. Kaiken lisäksi aika moni muista tutkimustehtävistäni vuosien varrella sivusi Sivistysliittoa läheltä tai kauempaa. Sattumaa vai tarkoituksellista, voisi ehkä miettiä. Vähitellen sivumäärä lähti kasvamaan, kun kerrottavaa tuntui riittävän. Nimikin hahmottui.

Sivistysliittoa koskevan tutkimustyöni toinen versio alkoi toden teolla saada kokonaisuotoaan satavuotisjuhlavuoden 2019 jälkeen. Siitä tuli huomattavasti laajempi ja perusteellisempi kuin mitä yhdeksänkymmenluvun alun historiatoimikunnassa oli voitu kuvitellakaan. Mahdollisesti olin ajan kuluessa ja matkan varrella hankkinut itselleni jotain pientä lisäymmärrystä koko aihepiiristä.

Viimeistelyä ja yksityiskohtien täydentämistä hidasti etenkin arkistotutkimuksen osalta keväällä 2020 alkanut maailmanlaajuinen koronavirusepidemia (covid 19) kaikkine rajoituksineen. Osa tarpeellisista tarkistuksista ja paikkauksista jäikin niukemmaksi ja myöhemmäksi. Monissa kysymyksissä ja etsiskelyissä tukeuduin etenkin erikoistutkija Mikko Kosuseen ja tutkija Heta Tolvaseen Työvään Arkistossa sekä tietoasiantuntija Alpo Väkevään Työväänliikkeen kirjastossa.

Kun käsikirjoitustekstin kokonaissivumäärä kasvoi lopulta toiselle tuhannelle, jouduttiin liitossa miettimään millaisia mahdollisuuksia olisi satavuotishistoriateoksen julkaisemiseen. Sellainen arvioitiin nyt joka tapauksessa tarpeelliseksi. Kiitokset Sivistysliitolle päätöksestä: pitkähköön tuumaustauon jälkeen löytyi loppusyksyllä 2021 moniosainen ratkaisu.

Into Kustannus oli valmis julkaisemaan historiateoksen yhteistyökirjojensa ryhmässä, kahtena kuvaliittein varustettuna niteenä. Käytännön avuksi tuli kustannustoimittaja, kirjantaja Rauno Endén, joka lyhensi lujalla otteella käsikirjoituksen tekstiä kolmanneksella. Lisäksi pääsihteerit Muuri ja koulutuspäällikkö Kirsi Mäki hahmottelivat, että myöhemmin kokonaisteksti julkaistaisiin

sähköisessä muodossa liiton omilla kotisivuilla, runsaan kuvituksen täydentämänä, omana erityisenä kokonaisuutenaan. Itse olin puolestani valmis viimeistelemään ja tarvittaessa täydentämään laajan tekstin Työväen Arkistolle ja Työväenliikkeen kirjastolle käyttöön annettavaksi, mahdollisten kiinnostuneiden luettavaksi niiden tutkijasaleissa.

Käsikirjoituksen lyhentämisen jälkeen, ennen painotöiden alkua, käynnistyi vuoden 2022 alussa kolmas työvaiheeni liiton historian parissa. Jokainen lyhennysleikkauksen saumakohta oli tarkistettava, huolehdittava siitä, ettei aivan olennaista sisältöä jäänyt vahingossa pois, ettei jonkin teeman käsittely katkennut kesken. Tarpeellisia, mutta lyhentämisessä kadonneita lähdeviitteitä oli palautettava tekstiin takaisin. Työ osoittautui odottamattoman vaativaksi kirjan molempien osien kanssa, hetkittäin jopa raskaammaksi kuin alkuperäisen tekstin laatiminen. Paljosta joutui lyhennysvaiheessa luopumaan.

Työhön liittyi vielä kuvaliitteiden kokoaminen, kaksi laajempaa historiakirjan ykkösosaan ja kaksi pienempää kakkososaan. Suurena apuna kuvien etsinnässä, valikoinnissa ja usein myös henkilöiden sekä tapahtumien tunnistamisessa oli tutkija Heta Tolvanen. Pääosa kuvista löytyikin Työväen Arkiston kokoelmista, mutta hieman täydennystä saatiin TSL:n ja *Demokraatin* kautta.

Asetetut aikataulut pitivät kaikista vaikeuksista ja ylimääräisistä tarkistuskierröksistä huolimatta. Työväen Sivistysliiton 103-vuotissyntymäpäivänä, torstaina syyskuun ensimmäisenä vuonna 2022 julkaistiin Paasitornissa, Helsingin työväentalolla TSL:n satavuotishistorian ykkösosa (426 sivua). Työ jatkui toisen osan kanssa suunnitellulla tavalla. Kakkososan (552 sivua) julkaisutilaisuuden ajankohdaksi päätettiin Väinö Voionmaan syntymäpäivän jälkeinen päivä eli maanantai 13. helmikuuta vuonna 2023 ja paikaksi pääkaupungissa keskustakirjasto Oodi. Kirjat tulivat painosta Suomenlahden takaa ennen kumpaakin tilaisuutta hyvissä ajoin.

Tämä kokonaisteksti on sitten se neljäs versio, Sivistysliittoa koskevan historian tutkimukseni laajan kokonaisuus. Yhteisen suunnitelman mukaisesti talletan TSL:n historian kokonaistekstin kolmelle muistitikulle, jotka luovutan mainituille kolmelle taholle, liitolle, arkistolle ja kirjastolle.

Olen tehnyt tekstiin vielä ennen tekstin tallentamista hyvin pieniä stilistisiä korjauksia, tarkistuksia ja täydennyksiä, lähinnä kirjan osien viimeistelyn tarjoamien havaintojen ja neuvojen opastamana. Jonkin verran olen lisännyt alaviitteisiin vielä lisälukuehdotuksia tuoreimpien käsiin osuneiden tutkimusten ja julkaisujen osalta. Yhtenäistä lähdeluetteloä ei ole, se olisi paisunut huomattavan laajaksi. Käytetty lähdeaineisto löytyy luvuittain sivujen numeroiduista alaviitteistä.

Hetkittäin on tuntunut, että tämä kaikki pitäisi vieläkin kertaalleen kirjoittaa perusteellisesti aivan alusta alkaen puhtaaksi vihoviimeistäkin kirjoitusvirhettä, päällekkäisyyttä ja puuttuvaa yksityiskohtaa etsien, mutta olisikohan tässä jo riittävästi aherretty yhden aiheen parissa. Jaa, eipä sentään unohdeta vielä yhtä Sivistysliittoon kytkeytyvää tutkimustyötäni: jatko-opiskelijan opinnäytetyö Turun yliopistoon, tosin vain hyvin rajallisesta ajanjaksosta ja erityisteemasta. Ehkä

sen voisi laskea viidenneksi.

Kun kaikkea on paljon, monen mielestä varmaan liiankin kanssa, on paikallaan tässäkin hieman selittää tai perustella mahdolliselle lukijalle aihepiirien ja painopisteiden valintoja. Kenties kiinnostunut löytää sitä kautta itselleen sopivaa lukuohjetta.

Lähtökohta lienee useimmille tuttu. Liiton perustamiseen vuonna 1919 kannustivat edellisen vuoden sisällissodan väkivaltaiset kokemukset ja opetukset. Mitään sellaista ei saa maassamme enää uudelleen tapahtua, painotti perustajahahmo, professori Väinö Voionmaa (1869–1947). Työväenliikkeen siihenastinen valistus- ja sivistystyö oli osoittautunut riittämättömäksi. Puutteensa oli porvarillisellakin sivistystyöllä.

TSL aloitti toimintansa aikana, jolloin tie koulutukseen, tietoon, opilliseen sivistykseen ja syvälliseen yhteiskunnalliseen ymmärrykseen ei ollut suomalaisessa yhteiskunnassa vielä lainkaan itsestäänselvyys jokaiselle. Liiton tarjoamien luentojen, opintokerhojen ja koulutus- sekä kulttuuritilaisuuksien avulla avautui lukemattoman monille työväestöön kuuluville aivan uusia mahdollisuuksia itsensä kehittämiseen.

Opiskelu kouli heitä myös ihmisinä, kasvatti ymmärtämystä ja suvaitsevaisuutta elämän moninaiisiin ilmiöihin ja mielipiteiden kirjoon, auttoi osaltaan elämässä eteenpäin. Se myös edisti kansanvallan vakiintumista ja heijastui esimerkiksi kurssit käyneiden, osaavien kunnalliselämän vaikuttajien kautta laajemmin koko suomalaiseen yhteiskuntaan. Seurauksena oli myös maltillisen, vähittäisin uudistusaskelin toimivan työväenliikkeen asemien vahvistuminen ja vakiintuminen.

Sotavuodet 1939–45 muodostivat suuren taitekohdan. Työväenkulttuuri nousi niiden jälkeen jälleenrakentamisen aikakaudella uuteen kukoistukseen, ja jäsenperustaltaan laajentunut TSL löysi siinäkin omat tehtävänsä. Toiminnan seuraava voimakas laajentuminen tapahtui sitten monien murrosten 1960- ja 1970-luvuilla. Eivätkä taitekohdat siihenkään jääneet.

Sivistysliitto on jatkanut toimintaansa yhteistyössä muiden sivistysjärjestöjen kanssa pyrkien vastaamaan uuden ajan moninaiisiin haasteisiin 2000-luvulla. Sivistystoiminnalla, vapaalla kansansivistystyöllä ja yleisemmin aikuiskoulutuksella on edelleen vankka, tunnustettu asema suomalaisessa yhteiskunnassa. Sivistysjärjestöjen tarjoama mahdollisuuksien kirjo on hyvin laaja ja houkutteleva. Elinikäinen oppiminen sisältää käsitteenä paljon.

Tutkimustyöni tavoitteena on ollut monipuolista sivistys-, koulutus- ja kulttuurityötä tekevän maanlaajuisen liiton yleisen järjestöllisen historian ja toimintamuotojen kuvaus. En ole niinkään pohtinut sivistyksen tai kansansivistystyön taikka aikuiskasvatuksen käsitteiden olemusta teorian tasolla. Voi ehkä myös sanoa: tässä on kertomus hyvin arkisesta, lukemattoman moniin ihmisiin vaikuttaneesta, pitkäaikaisesta ja merkitykseltään syvällisestä toiminnasta ja myös sen yhteiskunnallisista vaikutuksista. Paljon kerrotaan ja tarjotaan toiminnallisia esimerkkejä, mutta

jonkin verran yritetään myös arvioida, selittää ja tulkita tapahtumien merkitystä.

Työväen Sivistysliitto ei ilmestynyt täysin tyhjästä. Sitä edelsi varhaisessa työväenliikkeessä erilaista koulutus- ja luentotoimintaa sekä varsinkin valistusta ja herättävää agitaatiota. Kaikella oli merkityksensä tulevalle. Liiton kaltaista järjestöäkin yritettiin eri tavoin aikaansaada, mutta onnistumatta. Olen pitänyt tarpeellisena etsiä tutkimuksen ensimmäisessä, johdattelevassa jaksossa näkyville varhaisia ituja, pyrkimyksiä ja hankkeita, jotka viittasivat tulevan yhteisen sivistystoiminnan mahdollisuuteen.

Sivistysliiton perustamisen välittömänä taustana olivat sisällissodan tapahtumat. Sen vuoksi olen katsonut aiheelliseksi tiiviin tapahtumakuvauksen erityisesti vuosilta 1917–18. Tuota väkivaltaista taustaa vasten asettuvat liiton synty ja toiminnan kestävä tavoitteet paremmin oikeisiin yhteyksiinsä. Lähdeviitteet tarjoavat tarkoituksellisen runsaina kiinnostuneille lisävinkkejä niiden vuosien tapahtumien kuvauksiin.

TSL ei toiminut alkuvaiheissakaan yksikseen, vaan sen toimintaan ja toimintaedellytyksiin vaikutettiin monin tavoin, niin Suomessa kuin kauempaa maailmalta. Myös liitto vaikutti puolestaan ympäristöönsä, itse asiassa koko suomalaiseen yhteiskuntaan, ellei aivan suoraan niin välillisesti työväenliikkeen organisaatioiden ja niiden jäsenten kautta. Näkökulma on tässä sen vuoksi väljätkö: hetkittäin kuvataan ikään kuin liiton toimiston ikkunoista koko suomalaisen yhteiskunnan tapahtumia, ja kauemmas maailmallekin kurkistetaan. Oma käsitykseni on, että myös maailmanpolitiikan suurilla linjanvedoilla on vähintäänkin hetkittäin ollut välillisiä vaikutuksia suomalaiseen sivistystoimintaan.

Varsinainen tapahtumien käsittely ulottuu TSL:n 100-vuotisjuhlavuoteen 2019. Oikeastaan ainoa erityinen aikarajan ylitys on luvussa 22 olevassa alaviitteessä, jossa lyhyesti kuvataan yhtä helmikuussa 2022 alkanutta sotaista tapahtumasarjaa. Sillä tulee olemaan pitkään maailmanlaajuisia seurauksia.

Ehkä suuren sivistyspuun lisäoksia ja sivuversoja on tekstissä liian kanssa, turhankin lavealla pensselillä maalattuna, mutta mikään ei estä oman aikamme kiireistä lukijaa harppaamasta niiden ohi. Ja mikäli lukija kokee, että tässä eräänlaisessa jättimäisessä palapelissä kaikki palaset eivät istu ihan vaivatta paikalleen, niin hän on varmaan oikeassa. Monta palaa saattaa kokonaan puuttuakin. Useiden toimintakenttää sivuavien lakien ja asetusten yksityiskohtainen esittelykin on jätetty huomattavan vähälle.

Tiukka pitäytyminen pelkästään kronologiseen kuvaukseen ei ole tuntunut mahdolliselta, sillä niin paljon suoraan tai välillisesti Sivistysliittoa koskevaa on tapahtunut kaiken aikaa muuallakin kuin liiton toimistossa ja alueellisissa toimintapaikoissa. Hyvin runsaan samanaikaisen tapahtumisen ongelmaa on pyritty ratkaisemaan muun muassa erillisillä tietolaatikoilla.

Alaviitteistäkin saattaa utelias löytää isoon teemaan liittyviä täydentäviä asiakokonaisuuksia. Huomaan toimineeni opintokerhon ohjaajan tavoin, kun olen pitkin matkaa tarjonnut kiinnostuneille alaviitteissä lukuvinkkejä ja sivupolkujen alkua. Kaikista kymmenistä TSL:n jäsenjärjestöistä on tässä ollut mahdollista seurata tarkemmin lähinnä vain sos.dem. liikkeen samanaikaisia vaiheita ja jonkin verran ammattiyhdistysliikettä. Jäsenjärjestöjen omat historiateokset ja paikallishistoriikit kertovat kiinnostuneille lisää.

Hyvin monista opintokerhoista, opiskelutilanteista ja myös kulttuuritapahtumista on esimerkkejä eri ajoilta ja maan eri puolilta. Useita henkilöitäkin esitellään. Tekstissä hyödynnetään paljon varsinkin *Työläisopiskelijassa* ja *Aikamerkissä* julkaistuja kerholaisten ja liiton toimihenkilöiden muistelmakuvauksia. Myös Työväen muistitietokokoelman aineistoja on käytetty. Paljon on vielä jäänyt hyödyntämättäkin. Opintojärjestöjen ja piirien historiikkeja on ollut varsin vähän käytettävissä. Toivottavasti tästä työstä olisi apua paikallisten historiikkien ja muiden julkaisujen laatimiseen.

Laajuudesta huolimatta tiedän hyvin, ettei tässä ole vielä niin sanottu lopullinen tai koko totuus Työväen Sivustysliiton vaiheista, vaan käytännössä sittenkin vain yhden kirjoittajan näkökulman ja ymmärryksen kautta tarkasteltu ja kuvattu kokonaisuus. Lisäksi varhaisemmista ajoista kerrotaan laajemmin ja tarkemmin kuin tuoreemmista. Viime vuosikymmenien osalta näkökulma on käytännön syistä rajautunut pitkälti liiton tasolle ja muutamisiin ajallisiin poikkileikkauskuviin sekä joihinkin valittuihin esimerkkeihin.

Työssä on jonkin verran auttanut se, että olen ollut erilaisin tavoin mukana TSL:n toiminnassa 1970-luvun alkuvuosista alkaen, ajoittain ja vaihtelevissa tehtävissä puolen vuosisadan kuluessa, opintokerhoista ja aineistojen laatimisesta liiton hallintoon. Arvokkaan Väinö Voionmaa -mitalinkin sain jo vuonna 1992.

Tämän tutkimustyöni ajallinen, henkinen kesto on ollut pitkä. Olen todella suuren kiitoksen velkaa tuesta ja kannustuksesta lukuisille henkilöille, aivan läheisestä perhepiiristä alkaen. Hyvin monilta olen saanut ajan kuluessa yksityiskohtaisia tietoja, neuvoja ja erilaista apua, joka on ollut sangen hyödyllistä. Kaikkia en enää voi kiitoksin tavoittaakaan. Lukuisat henkilöt ovat antaneet kirjallisuusvinkkejä. Monet keskustelukumppanit vuosikymmenien varrella eivät ole välttämättä edes tienneet auttavansa minua tässä työssä – kuten en itsekään ole aina tiennyt tekeväni juuri tätä työtä, kun olen osallistunut opiskelua koskeviin keskusteluihin, lukenut jotain historiantutkimusta tai pohtinut menneen ajan ilmiöitä.

Tutkimus- ja vähän muissakin tehtävissä olen omakohtaisesti havainnut kuluneen runsaan puolen vuosisadan aikana, millainen hyödyllinen merkitys on myös liikunnalla ja fyysisen kunnon ylläpitämisellä. Iloisin ja kiitollisin mielin ajattelen, lenkkeilyä ja hiihtoa unohtamatta, etenkin aikojen kuluessa tutuksi tulleen oman urheiluseuran lentopalloporukan vaikutusta. Ja lentopallohan on lähtökohtaisesti hyvin helppoa kaikille, siinä ei kohtuulliseen suoritukseen tarvita kuin kolme

asiaa: hyvä nosto, hyvä passi ja hyvä iskulyönti. Noin suurin piirtein. Samaa voisi sanoa kuvaannollisesti tutkimustyöstäkin, etenkin näin tietokoneaikana.

Virheistä ja väärinkäsityksistä vastaan luonnollisesti itse, tälläkin kertaa. Suuret kiitokset kaikille edellä jo mainituille työn vaiheissa auttaneille. Avuliasta ja ammattitaitoista apua ovat jälleen viime vuosinakin tarjonneet myös kiitokset ansaitsevalla tavalla Työväen Arkiston sekä Työväenliikkeen kirjaston henkilökunnat. Kiitän myös Into Kustannusta tutkimuksen ottamisesta vuosien 2022–23 julkaisuohjelmaan. Kiitokset myös Kansan Sivistysrahastolle, jonka myöntämä apuraha ilahdutti vuosia sitten käsikirjoituksen viimeistelyn alkaessa. Kiittäen mainitsen myös Helsingin kaupunginkirjaston, erityisesti kotikaupunginosan kirjaston avuliaan henkilökunnan.

Ketään tässä erikseen mainitsematta kiitän lämpimästi vielä kaikkia muitakin eri tavoin auttaneita ja tukeneita, henkilöitä, järjestöjä ja laitoksia, myös Innon yhteyshenkilöitä, grafiikan ammattilaisia ja tarkkoja oikolukijoita kirjavaiheessa. Aivan erityisesti on paikallaan kiittää matkan varrella saadusta moninaisesta kannustuksesta ja avusta TSL:n henkilökuntaa, liiton kaukaista historiatoimikuntaa, aikanaan toiminutta TSL:n työväenliikkeen historian tutkimustyöryhmää sekä lukemattoman monia liiton hallinnossa ja toiminnassa maan eri puolilla tavattuja.

Helsingin Pukinmäessä 12. helmikuuta 2023

Tero Tuomisto